"ОД СЕРЦЯ ДО СЕРЦЯ" (Уривки з щоденника одного літерата)

М. лютого, 19-.. р.

Годі! Не хочу я так писати, як колись, як скрізь писав, як скрізь усі пишуть,— що там фабула якась, зав'язка, розв'язка, пролог, епілог, справа розвивається помалу, гармо нічно, начебто "в силу внутрішньої необхідності", мовляв

гр. Толстой герої всі пристроюються до місця — або під вінець, або в петлю, характери й усі перипетії докладно доводяться, викладаються з мало не математичною пунктуальністю... І все теє задля потреб доброго травлення в дорогих читачів або задля потіхи самолюбства самого автора, що тішиться тим,— ось, мовляв, як він до ладу зложив ту "головоломку"...

Ні, годі, не хочу я так! Я буду підстерігати саме життя, одрізувати од нього живі тремтячі ски'бки, записувати теє протокольно у свій альбом і... більш нічого!.. І напружаться листочки того альбому, і заворушаться, й оживуть, наллється живою кров'ю кожна літера, і будуть вони жити, співати, сміятись, плакать, і буде це — само життя; не мара якась, не "видимість" одна, не осколок — саме життя, само за себе заговорить воно! І приверне воно душі людські, і дасть їм спокій, спокій правди, а може — силу, може, натхнення до дальшого тягу життя...

У сьому ж і є наша мета, наше завдання, наше благословення, усіх нас, блукаючих, невгамованих, наче ті вогники на могилах, нас — поетів, музик, митців, що мають на стягу своєму: "од серця до серцям... Це єсть мета, а не витворення оповіданнів, романів, драм і т. п., витворення наче якимсь автоматичним апаратом, одно за одним, аби тільки петля за петлю міцно чіплялась, аби сітка життьосйлетіння була без дірок (щоб не замітив уи^иэ ргоїапит *)... Та це ж лишень не варто гри,, ще й укінці — ганебна брехня!

Життя не йде так!.. Воно йде шматками, пасмами, не все однаково барвисте чи однакове чорне; кінець іншого життя одсувається часом так надалеко, що його наче й нема чи він зовсім не примітний; бува й так, що в житті зовсім не значної людини видається одна смуга яскрава, палка... та тільки вона й має вартість і для того життя, і для світа!..

А нащо ж панове поети приробили для такої людини, захопившись самі її "окремим моментом", ціле життя рівноважне? Нащо вони, узявши тулуб одного, приробили йому чужу голову, спарували непаристі руки й ноги, очі та вуха? Щоб вийшов "гармонійний малюнок" не тільки задля ідеалів краси, а й задля ідеалів самого тільки реалізму... Це дико, дико, дико!

А наскільки життя, натура захоплює більше, ніж хист самий щонайбільший, це кожний згіає, хто йшов надвечір широкою вулицею й зазирнув у чиєсьуже віконце. Там не було ніякого дива: від стелі спускалася підвішена біла лампа, наче якась баєчна біла птиця, що широко розіп'яла свої білі,

* Темна юрба {лат.).— Ред.

прозорі крила... Круглий стіл стояв серед хати, на ньому парував блискучий жовтий самовар і чиясь тонка біла рука одкручувала чопик... Кругом стола милі дитячі обличчя дожидали чаю чи "моні". Ото й усе... чи є тут високий хист, чи парто цеє?.. А я простоював хвилинами коло такого вікна, бо був то шматочок життя, воно само, не намальоване, не надруковане, бо прилипало воно до самого серця й усередині в мене щось м'якшало, розтавало і світилось помалу, як світло червоне в лампадці...

А ось ще коли, наприклад, чую я в морозному повітрі — хтось здалека в нічній темряві гукає, нічого більш, як тільки: "З:ю-о-о-ощик!" і трохи згодом: "Пода-ва-а-ай!" І в мене знов тремтить серце і мило мені цеє: "а-а-ай!" Мило слухати, як повітря ловить його й ковтає... ковтає...

Часом самий згук п'яного голосу милий мені, бо він правдивий, теплий, а не той вигаданий, театральний, "наш", мистецький, що схожий на образ живої людини, одбитий у дзеркалі, срібно-блискучий... Ні, таким "образом", таким занадто блискучим не можна нікого взяти, нікого побороти та й себе не заспокоїш, не найдеш собі "оправдання"...

Годі! треба розбити, розкувати ці золоті кайдани мистецькі! Життя й життя, тільки життя!.. Воно скрізь так і напирає, так і проситься в руки, як той дощ, що йде й ущерть наповнює всі долини, рівчаки та й усі діжки, що підставляє йому навмисне само красне мистецтво.

* * *

Отже, й піду я сьогодні на вулицю,— що вона мені покаже?.. Сів у вагон городської залізниці. Зирк! — напроти мене опинилась молода дівчина з дитинчам на руках... Вона дуже молода, дуже свіжа, з гарними барвами: чорні-пре-чорні грубі брови, чорне, як воронове крило, волосся, червоні, як кров, уста, а щоки... та чого ж це вони щораз дужче та дужче паленіють? Підійшов кондуктор, дати білета,— зачервоні-лась, як рожа, глянула на тих двох, що сиділи рядом і були, справді, наче умисно посаджені долею проти неї,— старі, руді та погані; ситі пики з лихим поглядом, що буває в типічних фарисеїв, ізуверів, пильних доглядачів людської моралі. Глянула й — загорілась, як маковий цвіт, озирнулась на мене і... спалахнула, як огонь у коминку. Ой, не бійся ж ти мене, ти, моя люба дівчино!., я знав давно, і знаю, і буду знати твою таємницю, твій невсипущий жаль... Я вгадав, наче наші душі торкнулись одна одної, як ті дві рибоньки, що плавали вкупі; я вгадав твою таємницю й нікому її не віддам... Я злегенька, щоб не поранити її, глянув на дитинча і вгадав, хто і як був його батько... Мале дитя, що вона мов грудочку якусь, незручно тримала, таке мале, що в нього не повинно було бути ще ніякого узнання, з блідим, як сире тісто, видочком, уже мало (в силу якогось премудрого глуму самої натури) через накопилені малі губенята, через зморщений носик вираз такого дріб'язкового презирства до людей, такого душного себелюбства, що я ото й угадав одразу, хто і як був його батько; і страшний жаль обгорнув мене, і я

хотів би навколюшках виявити їй своє співчуття, я хотів би заприсягнути їй, що не всі люди похожі на "того", бо вона тепер, я знаю, була певна, що це єсть так, і я... присунувсь ближче до неї, щоб знала вона, що мене не слід боятись, бо я єсть поет (а наша мета, наше покликання — побільшувати радість, полегшувати людське горе,— недарма ж ми маємо здатність метампсихозу 2); я хотів показать, що моє серце до краю сповнене нею, що її серденько, колись рожеве, а тепер почорніле, як чорная хмара, нині справді — чутно — б'ється в мені, в моєму власному тілі... Присунувся, та... ба! Як одпрянула вона, наче сарна, налякана ловцем, як жахнулась, як вискочила (чи треба їй було, чи не треба?) з вагона, мало не зачепила дитиною за двері...

Оце був шматок життя, скибка життя, без початку, без кінця, що існує an und für sich*. Та й не потрібно його забивати в кайдани творчості, у кайдани якогось оповідання, новели, роману бідної гарненької швачки з генераловим синочком... Нащо? Воно й так, со ipso **, виклика співчуття, розбуджує сонний чи ситий мозок очевидця, як буря на морі, як оркан у пустині, воно потребує запомоги, оте життя,— іменно не розквічене, не розмальоване, не облямоване в' позолочені мистецькі рами, з мистецьким кінцем самовбивства. Ті рами часом одвертають на себе всю увагу, воно ж само кричить за себе, кричить про необхідність одміни двоїстої моралі, про необхідність чистоти, зміни багатьох соціальних відносин, про рівноправність жіночу!.. Та сього ж тільки й треба, у сьому й повинна бути найвища мета (окрім проникливої образовості), гранична мета всякого совісного митця,— якщо він женеться тільки за своєю славою, якщо він хотів би своїм талантом лише служити людськості!

* * *

Ну, далі... Коли я вийшов покурити на плацик вагона, там стояло двоє малих гімназистів. їх рожеві обличчя з яскравими очима й пухлястими щоками зараз же впали мені

* В собі й для себе (нім.).— Ред. '* Само собою (лат.).— Ред.

и око; особливо торкнули мене їх вушенята, що, наче у малих кажанчиків, дуже стирчали з-під формених козирків, просвічували рожевою кров'ю й так і грали проти сонця, наче стиглі рожеві черешні або тоненькі прозорі черепашки морські... Хлопці були ще в таких літах, коли вони теж, як і дівчата, туляться до тепла, до ласки, самі підставляють свої ніжні щічки для материного поцілунку, коли вони, наче деревця без кори,— ще не огрубіли, не постовбуріли, не набрались духу чоловічої самостійності та значної міри презирства до слабості людської, як то була вже звичайно з 4—5-ї класи. Проте їх видочки були хоч ніжно дитячі, та неначебто серйозні: наморщені чола., насуплені брівки, бо вони саме розбирались поважно в науковому питанні: чого це з-під коліс вагона іскри скакають не ввесь час, а з переривками?.. Тут один з них почав розказувати, до речі, про якусь вигадану ним електричну машину з гребінця, що заставляє танцювати паперових ляйьок його сестрички, Марусі, а мала думає, се через те, що брат її "відьмак"!.. Вони все більш та більш забирали мене, цієї хлоп'ята, бо це були джерельця чистого життя, що, може, колись зробляться бурхливим мутним потоком. І я пив цілющу воду з жадобою й не міг напитись, не міг надивитись і начутись доволі... Я наблизився до них і хотів їм помогти у рішенні їхнього питання, хотів прилучитись до їх маленького гурту,— тільки діти мої налякались, почервоніли, вмовкли, а далі й шугнули кудись геть з вагона, як тії горобці, що підпускають людину до себе близько, та не близенько.

* * *

Я теж вийду... Вийшов і пішов собі вулицею... "раз, раз"... Поперед мене йде двоє п'яненьких; вони любенько підтримують одно одного, і один з них розказує другому, як він учорашнього дня з якимсь приятелем вертавсь додому, а, прийшовши, не пізнав, де він: "Чи це моя хата, чи ні, і... і... брате ти мій, і сам не знаю... не знаю..." (мабуть же, вчора те ж саме було, що й сьогодні, подумав я)... "Ну, і знаєш, брате ти мій, каже мені Сенька: Дай мені гармошку!.. Бери, брате ти мій, і бери... І каже Сенька мені: "Дай мені калоші!.." І бери, брате ти мій, і бери... не пожалую..."

А товариш його промовив, ставши на хвилину на тротуарі, розчепіривши, вилами, широко ноги, хитаючись та хапаючись за поли другого: "Та й люблю ж я тебе, Максиме, та й люблю ж! і хто його знає, як люблю!.."

Полюбив і я його, сього Максима, полюбив їх обох за цю щирість, за цей нестям, за мент забуття, за цю безодню ніжності, любові, за ції лагідні слова, за ніжні тони голосу, що, звичайно, привик до грубої лайки, до прокльонів... Я сам не вживаю горілки, я ненавиджу її в трактирі і в театрі, я признаю всю шкоду, що несе людині з собою це "чортове зілля", тільки не можу я втримати свого серця, що, як камертон, бринить в одно з серцями сих п'яничок, дарма що то алкоголь викликає в них лагідність без краю, замість колишньої ворожнечі; у них на мить душі розкриваються, як квітки до сонця, у всій своїй розкоші... Одна з різнобарвних, калейдоскопічних фігур життя... І я готовий був слухати й слухати і йти за сими двома постатями, що коливалися, як колос на полі,— йти, хто його знає куди. Та вони звернули до монопольки і зникли з моїх очей...

* * *

Я став підійматись угору; через те, що вчора йшов дощ із снігом, а сьогодні стояв ясний кришталевий мороз, то було страшенно слизько, і я посувався дуже помалу, а ще до того й думки мої про творчість, про життя, про обов'язок мистецький заважали мені йти швидко. Коли це я чую за собою якийсь скрипливий, хрипкий, лихий жіночий голос: "Ну, то що ж я з тобою буду робити?.. Що буду робити? Ну, то йди сама, йди! Я й так утомилась!.. І як це я ще вночі сама додому буду вертатись? Як? Уночі?.. І сама не знаю!.. Ні, йди, йди сама... сама!.."

Я озирнувся на голос... На гору, йдучи прямо посеред вулиці, повзли якісь сірі жіночі постаті: одна, старіша, дихала важко, як міх, налягала з усієї сили на свій зонтик і хапалась щохвилини за другу, силкуючись мовчки подолати слизоту; друга — молодша, котрої голос я чув і котра, не перестаючи, проказувала все ті самі однакові слова: "Ну, то що ж я з

тобою... йди сама, сама..." і т. д. і все тим самим рипучим, жорстким, як у терниці, голосом, що неприємно лящав у вухах... Я здивувався: що це таке? що це за відносини?..

Стара була нап'ята прездоровим зимовим платком, що, мабуть, багато додавав їй ваги й робив з неї якусь прездорову "сахарну голову", а молодша у капелюху, і, як я примітив, одягнена не без претензії, хоч і вбого... Я кинувсь їм допомогти... Вони обидві одразу поставали на горі: — стара, може, щоб перевести дух, молодша, щоб мені розказати: "От,— почала вона,— везу її до губернатора... А де ж він живе?., (вона це сказала наче сама собі)... Хай він, де хоче, там і діне її, чи в богодільню, а чи куди... бо... нема моєї сили з нею! Вона мені мати... тільки вона вже зовсім божевільна, а я... (вона мотнула своїми руденькими кучерками, що одшачувалися з-під її капелюша)... а я то не зовсім ще безрозумна..." Вона весело і трохи хитрувато усміхнулась... Я глянув на неї, глянув на її матір, що стояла, мовчки одсапую-чмсь, витріщивши вирячкуваті, риб'ячі очі, і... мій боже, який жах, лапатий, восьминогий, обгорнув мене! На мене у чотири ока дивилось, до мене чотирма руками простяглось, на мене чотирма ногами наступало божевілля, нескістенне, страшне божевілля!.. Такі очі!.. Хто бачив їх раз — той не забуде: мутні, остовпілі, без ніякого світла!.. Що ж робити? Як допомогти? Серце моє боліло в грудях, і я сам почував себе напівбожевільним, готовим до божевілля... Я хотів усіма силами своєї душі вирвати жінок з обіймів сього лютого ворога всьому роду людському, сього вовкулаки, хотів їх урятувати... Тільки як?..

Перше всього я зважив одвезти їх додому й там, розпитавшись добре в когось про них та роздивившись гаразд, виробити дальший план поступування...

Та коли я став призволятися, що одвезу їх додому, то стара тільки застогнала та зажвакала губами, а молодша стала сперечатись: їй, мовляла, неодмінно треба швидше до губернатора, бо вона ще й сама не знає, як буде вертатися додому вночі (а зустріч наша трапилась опівдня). її "зв'язок думок" був для мене темний, тільки я подумав, що,

може, й справді її гадка була краща. Я найняв візника, сказав йому адресу, заплатив гроші й посадив обох на візочок; а сам теж думав поїхати слідом за ними. Коли це, як я підсаджував молодшу, вона, обдаючи мене духом дешевої пудри, прошептала мені на вухо: "Приходьте ж до мене увечері, небез-премінно!.. Недорого..." Вона не договорила, та й не треба було, бо її умізливий, якийсь-то взвичаєний, соромітний усміх договорив за неї все, і я відхитнувсь, немов від ляпаса, і зостався стояти серед вулиці скілька хвилин...

* * *

А, проклятий брехун! трухлява, нікчемна, не притакована людина! Так ось твоє співчуття до людей? То ти боїшся? Боїшся реального нещастя, гидоти дійсності, справжнього божевілля! Ти боїшся життя, ти, з твоєю організацією артиста, з твоєю прославленою чулістю, подібною до чулості мімози, ти годен тільки на те, щоб помалу плутати недовговічне, тендітне павутиння якогось літературного твору, буцім пишучи "кров'ю серця" твого, начебто умліваючи за своїх героїв, начебто справді відчуваючи на язику, на піднебінні, в горлі смак отрути, коли вони, по твоїй власній волі, кінчають само-вбійством, божеволіючи, коли вони божеволіють, чи нескі-стенно відчуваючи, начебто твій власний розум заходить за розум, наче якийсь-то шрубик у твоєму мізку розкучується, якийсь гачок зоскакує — і ось!., ось і ти готовий, ти — божевільний!

Та ні! дай спокій! ти не збожеволієш, ти не вмреш, не зійдеш кров'ю, бо... то все брехня, то тільки "тленной мысли раздраженье!"... І твоє теє надспівчуття до людей, що ти ним хвалився,— теж брехня; бо як ти зустрівся з прямим життям, з прямим нещастям, з прямим божевіллям,— ти одступив і злякався... І гірко зробилось мені, стидно, через те що ми тільки погані блазні, що дурять людей, викликаючи в них своїм преступним кривлянням "добрые чувства", не маючи їх самі3, або тільки на хвилину умисне підбуджуємо їх у собі, женучись за химерною славою, шукаючи потіхи для свого невгамовного самолюбства... бо бува часом і так, що ми свою чулість радіометра, чулого до найлегшого проміння

сонця, свій хист запалюватись чужим вогнем, плакати чужими слізьми, думати чужі думки, боліти чужим болем, жити чужим життям — повертаємо на те, щоб комбінувати розмаїті камінці в цікаві фігури, струшуючи щохвилини наш калейдоскоп, аби більш захоплююче було, аби творити без кінця, без краю... Для чого? для гри! І бува часом так, що ми для якоїсь мрії використуєм саме людське горе, шукаючи теми, ловимо, як на ловах, пожежу, смерть, зраду.. Замість того, щоб розважати, потішати, полегшувати, рятувати життя!

Отже, я покликав візника — й сів, і поїхав до губернатора Та не знайшов їх там, а свою адресу вона, хоч і запрошувала мене до себе, забулась мені сказати,— і я загубив їх навік!.

* * *

(Через рік — 19.. р. Лютого 20)

Але ж єсть хтось, хто жадає мене, хто хоче моєї розваги, мого слова, мого безпосереднього співчуття — "од серця до серця"; хтось палає зо мною, хтось прагне, хтось тужить за мною, хтось чужий з чужих, що й серед сім'ї своїх кревних і серед кола своїх найдорожчих почуває себе самотньо; бо якою б любов'ю, наче вінком з пахущих квіток, не обгортали б нас,— у кожного з нас є свій окремий, самотній біль; ми всі одинокі, через те, що ніхто, ніхто в світі не зможе уповні, якраз крапля в краплю зрозуміти нашого страждання, на шого болю у повній мірі: він в силу фізичної неможливості або зменшить його, або побільшить; а буде це вже не те, не те, не те!..

...Одинокі ми, бо який би не був круг найближчих, та чужаків усе ж більш,— їх мільйони, їх тьми, і цієї тьми роб-

.мять життя многолюдною пустинею, живуть одсторонь одно од одного, живуть і не знають, і не хочуть знати одно одного, не обізвуться одно до одного "незлим, тихим словом" 4, і ніколи не привернуться одно

до одного, якщо не рідня, не свіст-пя, не в обов'язкових відносинах; а живуть вони часто рядом: стіна з стіною, двері у двері, вікно проти вікна...

От і там, я знаю, в тому домі, що навпроти, у першому поверсі, живе молода дівчина... Через віконечко видно" невелику кімнату, освітлену лампкою. Вона сидить коло стола й шиє без кінця, а солоні сльози ллються на руки, сліплять очі, роблять шиття вогким, і вона розказує своє горе своїй сестрі, що коло маленького кривенького дзеркальця розчісує довгі коси та придивляється на свою красу; і дівчині тій здається, що тьма обірваних троянд її щастя застилає всю долівку, що вмирають вони, як і вона, з кожним словом, що вириваєтся з її блідних уст, бо він вже не любить її. І кидається до неї сестра з недоплетеними косами, і цілує її, жалує, і навіть плаче з нею, тільки не легше їй від того; смерть льодова у грудях у неї, а сестра молоденька, що кохає ще сама і її ще кохають*, .допліта свої коси і йде геть...

".Не плач же, моя голубко, не журися, моє золотко, бо я тут, й той, що знаю всю твою тугу, хоч не знаю тебе, і я нікуди не піду від тебе, і не будеш ти знати, хто я, та й не обізвусь я до тебе, щоб не налякати метелика; тільки знай, що я тут, що я єсть, що душа моя повна, як келих, твоїми слізьми... хоч не брат я твій і не коханець...

* * *

А в другому поверсі того дома живе, чи, пак, умирає, слабий, слабий батько, а коло його ліжка, з котрого він уже давно не встає, коло маленького столика, заставленого тяжко пахущими ліками, де стоїть зелений каганець, кружляє навспинячках тонка постать — його дочка. І любить вона батька, і жалко їй його, та вже дуже давно він слабує, і, помимо її волі, вона почуває тягар своєї жертви, вона почуває (хоч і лякається того найбільш на світі), що це жертва велика, тая, що вона несе задля батька, і вдень, і вночі, гублячи свою красу, свою молодість; і він це почуває, і хочеться йому вмерти, аби вже визволити її швидше; і хочеться йому жити, не дивлячись ні на що,— так потребує сила

життя!.. І лютує він, і мучить її, примушуючи сидіти коло свого ліжка, то знов жалує більш, ніж себе, жене геть од себе до радощів життя, примушує її до них тоді, коли він саме тут умирає...

Годі, годі! не займай дитини своєї, старий! Я буду з тобою гут слабувати... І вір мені,— кожна частина тіла, що в тебе болить, болітиме теж і в мене, бо я хочу боліти з тобою, бо я можу боліти з тобою, бо вже ж у мене,— я чую ясно,— так само наливаються ноги водою, і не стає повітря для дихання, і крутиться голова, бо... я тобою хворий...

* * *

І в третьому поверсі, ближче до неба, молодий поет у не-топленій хатині, у пітьмі, мріє, дивлячись на зорі крізь вікно, і мукам його немає міри, бо не може він подолати ритми й не вкладаються його думки у віршову міру, і, здається йому, що нема тих слів гострозолотих, щоб висловити теє, що твориться у його в душі, і хочеться йому сотворити щось надзвичайне, велике, щоб світ здригнувся, почувши; і розкрива він крила, і збирається він підлетіти широким махом до сонця, широким махом орловим, а в'ється долі, як гадюка, що їй наступлено на голову... І бачить він зорі, і кожна з них своїм світлом увіходить йому в душу, і навчає його слів незнаних і підійма його вгору... І знов сумніви й одчай беруть гору, і лам'ле він руки до болю, і стогне...

— А що,— зненацька лунає грубо-добродушний голос приятеля з ліжка.— Усе мрієш? "творишь"? "мечтаешь"?.. "О, бедный труженик искусства!" Лягав би краще спати, ха-ха-ха-ха!.. 5

Ні, "не падай, мій друже, не падай душею!" . О, як я добре розумію тебе, бо ти — то я... Ще трохи, ще одно силкування, ще один помах крил — і ти... на недосяжній високості!.. І тоді нехай кленуть там унизу, нехай сміються чи нехай заздрять, нехай поклоняються,— тобі байдуже те, як богові!

Я стежу кожний твій крок, я живу твоєю музикою, твоїм щастям, мій брате, мій друже любий, бо ми обидва отруєні однією отрутою. Приходь же до мене, у мій "чертог" чарівний, що я збудував для тебе з проміння та з натхнення.

І приходьте ви всі до мене, ви, що плакали, що боліли, що страждали, бо ви єсте діти мої, бо я вас усіх сам сотвориб, бо не було вас у тім будинку напроти: ні тебе, мила сестро з розбитим серденьком, ні тебе, старий, перед лицем смерті; ні тебе, убогий поете; я спородив вас із свого духу, бо я нічоґб не можу, як тільки творити, подібно до природи, бо я не живу, тільки творю... творю... і коли б тут лежала моя мертва коханка,— то однією половиною серця я б плакав-ридав, рвався-стогнав, а в другій — той жаль та надмірне страждання зростали б у твір... І в цьому наше прокляття, наше щастя, наша отрута й наше покликання!..